

РЕЦЕНЗИЯ

от

от проф. Момчил Николаев Методиев, дн, Нов български университет

Научна област 2. Хуманитарни науки,

Професионално направление 2.2. История и археология

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор“

по: област на висшето образование 3. Социални, стопански и правни науки;

Професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата;

Докторска програма „Социология“ в Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“;

Автор: Росица Кирилова Любенова

Тема: „Управляемост на социалистическото всекидневие: „Държавна сигурност“ между свидетелските ретроспекции и официални дискурс“

Научен ръководител: доц. д-р Светлана Събева

1. Общо описание на представените материали

Със заповед № РД-21-241 от 7 февруари 2023 г. на Ректора на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ съм определен за член на научното жури за защитата на дисертационен труд на тема „Управляемост на социалистическото всекидневие: „Държавна сигурност“ между свидетелските ретроспекции и официални дискурс“ с автор Росица Кирилова Любенова за придобиване на образователната и научна степен „доктор“ в област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки; професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата; докторска програма „Социология“.

Представените материали съдържат всички необходими документи - автобиография, автореферат и самия дисертационен труд, както и 6 статии, публикувани в научни издания. Представените документи показват, че кандидатът напълно отговоря на минималните национални изисквания за защита на дисертационен труд за придобиване на образователната и научна степен „доктор“.

2. Кратки биографични данни за докторанта

Съгласно предоставените документи, Росица Любенова е родена през 1981 г., а висшето си образование получава в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, където е изучавала „Български и руски език“, „Туризм“ и „Социология“, специализирала е „Журналистика“, а в периода 2014-2022 г. е докторант, отчислена с право на защита. Работила е като хоноруван преподавател в Пловдивския университет, а в момента е учител по италиански език и по философия на италиански език в Езикова гимназия „Иван Вазов“ в Пловдив. Впечатляваща е езиковата квалификация на кандидата - тя владее отлично италиански и руски език, и на много добро ниво английски и испански езици. Може да се обобщи, че както нейното образование, така и професионалната ѝ квалификация са убедително доказателство за нейните качества, като тези постижения са намерили отражение и в подхода ѝ при разработване на нейната докторска дисертация.

3. Актуалност на тематиката и целесъобразност на поставените цели и задачи

Разгледаният в дисертационния труд проблем е свързан с осмислянето в социален аспект на най-близкото минало на България. Проблемът е изключително актуален, доколкото той присъства и продължава да предизвиква дебати както в неспециализираното публично говорене, така и в специализираните научни среди в различни дисциплини. Авторката на дисертационния труд си поставя за цел „да допринесе за по-пълноценното и плътно разбиране на нашия опит, за сенсibiliзирането на нас, които, като наследници на едно вече отминало настояще, тук-и-сега се опитваме да разберем там-и-тогава“ (с. 18). Посоченият от нея основен изследователски въпрос е „дали следи от предполагаемата уязвимост [от периода на комунизма] функционират отново като наследена такава и при представители на [следващите] поколения“ (с.10). Още тук може да бъде отбелязано, че дисертацията напълно отговоря на поставената изследователска цел като изгражда убедително обяснение за причините за мълчанието на българското общество за периода на комунизма. Затова и темата на дисертацията може да бъде окачествена като изключително навременна, а подходът в търсене на отговор на този въпрос може да бъде определен като оригинален, задълбочен, с познание и най-вече с лично отношение към нюансите в справянето с това травматично минало.

4. Познаване на проблема

Дисертацията показва много добро познаване на проблема за периода на комунизма в България в исторически и социологически план, което позволява на авторката да направи важни изводи за причините за невъзможността този период да бъде пълноценно осмислен в пост-комунистическото българско общество. Като историк следва да отбележа много доброто познаване на съвременната българска историография по тази тема. Намирам за съществено предимство на предложената дисертация, че тя си поставя ясни ограничителни рамки, свързани с българската историческа реалност, без да се впуска в широки паралели за начина на справяне с травматичното минало в други общества и други тоталитарни режими, което крие в себе си опасността от твърде голямо разширяване на обекта на изследването. Това не изключва прокарването на тези паралели в бъдеще, въз основа на вече натрупания в настоящата дисертация емпиричен и теоретичен материал.

5. Методика на изследването

Избраната в дисертацията методология е интердисциплинарна, което е и нейно съществено предимство. Наред с много доброто познаване на социалната теория, израз на което е позоваването и цитирането на световни автори от областта на социологията, авторката познава и ползва и съществуващата по темата историческа литература. В дисертацията са ползвани и чисто исторически методи, като впечатление прави работата с първични исторически източници, каквито са архивите на Държавна сигурност. Основните тези на авторката, изградени въз основа на социалната теория и архивните свидетелства, са проверени и чрез внимателно подбрани устни интервюта със свидетели на епохата, и са допълнени от външни източници като документални филми и спомени на съвременници. Авторката успешно съчетава методите на социологията, писаната и устната история, и архивистиката, което придава плътност и убедителност на изследването. Приложените методи напълно съответстват на поставената изследователска задача.

6. Характеристика и оценка на дисертационния труд

Предложеният дисертационен труд се състои от въведение, две глави и заключение. Въведението представлява теоретичен увод, в който е посочен основният проблем, целите и задачите на дисертационния труд, описани са и ползваните емпирични ресурси. Първата

глава, озаглавена „Теоретични траектории на управляемостта“, очертава рамката на изследването в теоретичен и социологически аспект, като аргументира и обяснява ползваните в дисертацията понятията като *управляемост*, *диспозитиви на сигурност* и *биополитически диспозитив* по отношение на *социалистическото всекидневие*. Намирам за много убедително защитено твърдението, че първите десетилетия на комунизма могат да бъдат характеризирани като *извънредно всекидневие*, довело впоследствие до *овсекидневяване на извънредността* и превръщането на всекидневието в *хабитуализирано преживяване на извънредното*. Тази извънредност става причина за *трансгенерационното предаване на ядра на стигматизиращ травматичен опит* от представителите на поколенията, изложени на това извънредно всекидневие. Тези изводи са направени както въз основа на съществуващите социални теории, така и чрез анализ на документите на Държавна сигурност. Напълно съгласен съм с извода на авторката, че социалната функция на комунистическата Държавна сигурност надхвърля обичайния контрол и се превръща в същинската причина за тази *извънредност*, като „прониква в най-дребните детайли на всекидневния живот, в интимността на живота“. (с. 48).

Втората глава, озаглавена „Социоаналитични аспекти на социалистическото всекидневие“ може да бъде описана като тестване на вече направените теоретични обобщения и заключения чрез съществуващия разнороден емпиричен материал. Тази част напълно отговоря на заявената от авторката цел „да даде един различен поглед към социалистическата действителност с помощта на социоаналитичния подход към двата типа дискурси и да открие имплицитното присъствие и намеса на Държавна сигурност в това всекидневие.“ (с. 111)

За мен като историк това е по-интересната и същински приносна част на изследването. На първо място, защото изводите са изградени върху голям и разнообразен емпиричен материал, използван за написването на тази част – те включват досиета и документи на ДС; житейски свидетелства (спомени, дневници; книги), биографични интервюта, давани с цел публикуване; както и наративни интервюта, реализирани специално за целите на изследването.

Впечатляващ е анализът на социалните ефекти от ползвания от Държавна сигурност език, и по-конкретно анализът на термини като „вражеска емиграция“, „класов враг“, „елементи“, както и анализът на кодовите имена, давани от офицерите от Държавна

сигурност в зависимост от това дали става дума за обект или субект (агент) на Държавна сигурност.

Въз основа на този материал, убедително и новаторски звучат изводите, до които достига изследването и които следва да бъдат цитирани, а именно, че „непреработеното и непреработвано социалистическо минало създава условия за усилване на травмата и за все по-явната невъзможност да се говори, да се разбира и споделя - работа, която би трябвало да е част от държавната политика“ (с. 197) , както и изводите относно „трансгенерационна уязвимост“ (с. 200), предавана по различни начини от двете анализирани в дисертацията поколения.

7. Приноси и значимост на разработката за науката и практиката

Намирам за напълно коректни посочените в автореферата приноси моменти в предложеното изследване. В по-широк план може да се каже, че същинският принос на предложената дисертация се състои в това, че тя дава убедителен отговор на широко обсъждания в обществото въпрос за мълчанието за комунизма. Отговорът на този въпрос, следвайки убедително изградената теза на авторката, се състои в трудността на предаване между поколенията на травматичния опит, натрупан в хода на вече споменатото *овсекидневяване на извънредността*. Намирам тези изводи не просто за теоретични конструкции, а за същинско обяснение за невъзможността комунистическото минало на България да бъде осмислено без необходимата за това „държавна политика“. В това се състои и истинският, и то обществено значим, принос на предложения дисертационен труд. Съзнавам, че този извод създава усещането за омагьосан кръг, тъй като липсата на обществен натиск за такава политика вследствие на невъзможността да се говори за този травматичен опит, прави изграждането на такава държавна политика малко вероятно. Но самият факт на осъзнаването на съществуването на този омагьосан кръг прави възможно ако не изграждането на такава политика, то поне създаването на стратегии на различни държавни институции в подкрепа на изследвания и произведения на изкуството, които да направят възможно разкъсването на този кръг. Намирам самият дисертационния труд за такъв добър пример, а и в него са цитирани други такива примери, създадени вследствие на личните усилия на представители на различни поколения за разкъсването на този омагьосан кръг.

8. Преценка на публикациите по дисертационния труд

Освен самият дисертационен труд, кандидатът е представил общо 6 други публикации – пет на български и една на английски език. Три от публикациите са в специализирани научни издания, а други три – в колективни сборници. Прави впечатление, че две от статиите са публикувани в списание и колективен сборник, които присъстват в световно признати бази данни с научно рефериране, което е показател и за външната оценка на приносния характер на положените изследователски усилия. Всички предложени текстове са самостоятелно дело на кандидата и са свързани с отделни аспекти от темата на самия дисертационен труд.

Може да се обобщи, че предложението статии напълно съответстват и дори надхвърлят минималните национални и законови изисквания за получаване на съответната образователна и научна степен „доктор“.

9. Лично участие на докторантката

Предложеният дисертационен труд не оставя никакво съмнение за вложеното от докторантката значително лично участие, намерило израз както в усилията по събиране на необходимия емпиричен материал, така и за неговото осмисляне, чрез запознаването и анализирането на значителната по обем литература по въпроса. Тъкмо това лично участие прави възможен оригиналният характер на представеното изследване и неговият, според мен, обществено значим приносен характер.

10. Автореферат

Авторефератът също отговаря на общите изисквания за написване на този тип допълнителни материали. Следвайки изискванията, в него е посочено съдържанието на дисертационния труд, след това е изложена неговата структура, посочени са най-важните акценти във въведението и двете глави от изследването, а в края му коректно са посочени приносните моменти на самото изследване. Представени без излишна претенция, приносните моменти са кратко, ясно и убедително формулирани, което за мен е белег и за изследователска добросъвестност на докторантката.

11. Критични забележки и препоръки

На практика нямам съществени забележки към дисертационния труд, макар да съзнавам, че изводите на авторката могат да събудят много дискусии, а и несъгласия. Възможно е недоброжелателен читател да отправи критиката, че подобрите примери, казуси, документални и лични свидетелства не са достатъчно представителни. Намирам една такава възможна критика за неоснователна, както заради представеното в дисертацията задълбочено познаване на материята, така и заради широко аргументираните изводи.

Минимални критики биха могли да бъдат отправени към някои детайли в структурата на изследването или към начина на боравене с архивни документите. В структурно отношение като читател за мен целите на дисертацията са по-ясно изложени в заключението, вместо в увода на дисертационния труд. Като историк на мен ми прави впечатление, че при цитирането на някои архивни документи не е посочена годината на тяхното създаване, с оглед придобиване на по-ясна представа за контекста на тяхното написване. Прави впечатление, че в някои случаи терминът „агент“ се употребява по отношение на оперативните работници от Държавна сигурност, докато в лексиката на тази институция този термин е ограничен винаги само до секретните сътрудници. Единствената по-значителна забележка е свързана със свръхспециализирания език, на който е написана дисертацията – вероятно това е умишлено търсено решение и този подход действително внушава много добро познаване на специфичната социологическа теория, но последицата от това е, че направените в дисертацията изводи, които действително имат обществена значимост, биха останали трудно разбираеми за неспециализираната публика.

Всичко това са минимални бележки, които по никакъв начин не променят цялостното ми много положително впечатление от представената дисертация, и които биха могли да бъдат взети предвид при подготовката за настоящата дисертация за издаване, което намирам не само за подходящо, но и за много препоръчително.

Заключение:

Предложеният на вниманието на научното жури дисертационен труд отговаря на всички изисквания, предвидени в закона. Освен че покрива формалните изисквания, мога да обобщя, че дисертацията съставлява важен и оригинален принос към осмислянето на един важен обществен проблем в България, свързан с комунистически период в страната.

Като член на Научното жури ще гласувам „ЗА“ присъждането на образователната и научна степен „доктор“ на Росица Любенова в област на висшето образование 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата.

София, 28 март 2023 г.

проф. Момчил Методиев, дн